

KORLÁTOK ÉS LEHETŐSÉGEK

A minorok jogi helyzetének egyes aspektusai a lex Laetoria és a praetori edictum tükrében, különös tekintettel az irodalmi forrásokra

Erdődy János*

1. Bevezetés

A *lex Laetoria* a kora köztársaságkori Róma egyik méltán híres törvénye. Jogászok és történészek generációi vizsgálták átfogó jelleggel ezt a törvényt, vagy igyekeztek egyes részkérdéseket bemutatni. Jogtudomány, történettudomány, irodalomtörténet, epigráfia és papiroológia határvidékén helyezkedik el a *lex Laetoria*, éppen ezért irodalma szinte kimeríthetetlen.¹ Kézikönyvek és tankönyvek, monográfiák és szakcik-

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2313-7902>

¹ A *lex Laetoria*ával foglalkozó munkák közül legfőképpen az alábbiak említhetők meg, nem kizárólagos jelleggel: Friedrich Carl von Savigny: *Von dem Schutz der Minderjährigen im römischen Recht, und insbesondere von der Lex Plaetoria*. In: N. N. (szerk.): *Vermischte Schriften Bd. 2*. Berlin, 1850.; Félix Senn: *Leges perfectae minus quam perfectae et imperfectae*. A. Rousseau, 1902. 55–69.; Giovanni Rotondi: *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi Romani*. Milano, Soc. Editrice Libreria, 1912. 271–272.; William Warwick Buckland: *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge, Cambridge University Press, 1921. 171.; Fritz Schulz: *Classical Roman Law*. Oxford, Clarendon Press, 1951. 191.; Adolf Berger: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010. s. h. v.; Wolfgang Kunkel: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse) München, Verl. d. Bayer. Akad. d. Wiss., 1962. 52–53.; Max Kaser: *Das römische Privatrecht*. Bd. 1. (Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht. Handbuch der Altertumswissenschaft) 2. Aufl., München, C. H. Beck, 1971. 276–277.; Max Kaser: *Über Verbotsgesetze und verbotswidrige Geschäfte im römischen Recht*. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse) Wien, Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., 1977. 39–42.; Bernardo Albanese: *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo, Tipografia Montaina, 1979. 514–528.; Settimio Di Salvo: *Lex Laetoria. Minore età e crisi*

kek, szótárak és enciklopédiák vázolják rendelkezéseit, nagyban-egészben ugyanazokkal az információkkal szolgálva a törvény tartalmáról.²

1.1. A minorokra vonatkozó rendelkezések áttekintése

A *lex Laetoria* kapcsán szinte minden jogász emlékszik annak szabályaira: ez a törvény (Benedek Ferenc kifejezésével élve) többletvédelmet biztosított a *minorok*, azaz a 25 év alatti serdültek számára. A védelem körében több jogsegélyt lehet megemlíteni: azzal szemben, aki becsapott egy *minort*, *poenalis actiót* lehetett indítani; ha a család fél perelte a *minort* a teljesítésre, a *minor exceptiót* kérhetett, ha pedig a *minor* már teljesített, akkor *in integrum restitutióra* tarthatott igényt. Ez a rövid ismertetés összességében jó áttekintést nyújt a vonatkozó szabályokról, azonban a részleteket vizsgálva már nem lehetünk elégedettek ezzel a képpel. A fenti leírás nem is szűk értelemben a *lex Laetoriát* mutatja be, hanem azoknak a jogeszközöknek a fejlődését követhetjük végig, amelyek segítségével a 25 év alatti serdültek számára igyekeztek védelmet biztosítani. Ez a védelem a római köztársaság története folyamán hosszabb idő alatt teljedett ki, amelynek kapcsán két fontos csomópontot érdemes rögzíteni. Az első csomópont maga a Kr. e. 200 körülre tehető törvény, a *lex Laetoria*. Érdekes adalékul szolgálhat, ha a törvény keletkezésének idejét jobban szemügyre vesszük. Ugyan a pontos dátum a szakirodalomban vitatott, abban azonban a szerzők egyetértenek, hogy a szabályozás keletkezése a Kr. e. III–II. század fordulójára tehető. Ez az időszak jogtörténeti szempontból az archaikus és préklasszikus kor fordulójának ideje.

sociale tra il III e il II a. C. (Publicazioni della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Camerino) Napoli, Jovene Editore, 1979. XVI, 340.; Andreas Wacke: Zum Rechtsschutz Minderjähriger Gegen Geschäftliche Übervorteilungen. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, Vol. 48. (1980) 203–225. <https://doi.org/10.1163/157181980X00019>; Hans-Georg Knothe: *Die Geschäftsfähigkeit der Minderjährigen in geschichtlicher Entwicklung*. Frankfurt–Bern, Peter Lang, 1983. 53–68.; Francesco Musumeci: L'interpretazione dell'editto sui minori di 25 anni secondo Orfilio e Labeone. In: Silvio Romano (szerk.): *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*. II. Napoli, Jovene Editore, 1997.; Cesare Sanfilippo: *Istituzioni di diritto romano*. 10^a edizione. Rubbettino Editore, 2002. 60.; Francesco Musumeci: *Protezione pretoria dei minori di 25 anni e ius controversum in età imperiale*. (Publicazioni della Facoltà di Giurisprudenza, Università di Catania) Torino, Giappichelli, 2013. 262.; Elisabeth Christine Robra: *Die Drittwirkung der Minderjährigenrestitution im klassischen römischen Recht*. Berlin, Duncker & Humblot, 2014. 204. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-54312-0>; Peter Candy: *Lex (P)Laetoria*. (<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.8263>) In: Tim Whitmarsh (szerk.): *Oxford Classical Dictionary*. Oxford University Press, 2018. ; Siklósi Iván: *Római magánjog I*. Budapest, ELTE Eötvös, 2021. 423.; Ulrike Babusiaux – Christian Baldus – Wolfgang Ernst – Franz-Stefan Meissel – Johannes Platschek – Thomas Rüfner: *Handbuch des Römischen Privatrechts*. Band 1. Tübingen, Mohr Siebeck, 2023. 773. <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160139-2>

² Ennek a *communis opinio*nak az egyik legjobb összefoglalását ld. Berger s. v. *Lex Laetoria*. Emellett a tankönyvek és kézikönyvek általában azonos tartalmúak; vö. pl. Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. 2. kiad., Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014. 146.; Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. 28. kiad., Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2024. 227.; Max Kaser – Rolf Knütel: *Römisches Privatrecht*. (Kurzlehrbücher für das Juristische Studium) 20. Aufl., München, C. H. Beck, 2014. 94. <https://doi.org/10.17104/9783406745928>; Sanfilippo i. m. 60.

Nyilvánvalóan a korszakváltás egy folyamat eredménye, amelyet a hosszú út végéről szemlélve érzékelünk egyetlen pontnak. Jól érzékelteti ezt Pomponius³ a *Digestában*, amikor a Pierangelo Catalano által is sokszor hivatkozott⁴ *civitas au-gescens* fordulatát használja. A város növekedésének, alakulásának folyamatában egy jelentős lépés volt a *lex Laetoria*, amelyet kapcsán Benedek Ferenc talán erre tekintettel is utalt a *minorok* többletvédelmének megvalósulására. Azért is beszélhetünk többletvédelemről, mivel a *minorok*, a 25 év alatti serdültek mai fogalmaink szerint teljesen cselekvőképesek⁵ voltak, a törvény azonban lehetővé tette, hogy részükre gondnokot⁶ rendeljenek, valamint *actio poenalis* indítását helyezte kilátásba azokkal szemben, akik becsaptak egy *minort*, feltéve, ha a *minort* kár érte.

A második fejlődési csomópont a *praetori edictum*ban foglalt jogsegélyek megjelenéséhez köthető. Ezek a megoldások a törvény szabályozásához kötődtek, annyiban azonban túl is mutattak rajta, hogy amíg maga a törvény *poenalis* szankciót helyezett kilátásba, ha valaki becsapott egy *minort*, addig a *praetori edictum* tette lehetővé a *rei persecutoria* igény irányába történő elmozdulást. A *minorral* szembeni csalárd-ság, a *minor* átverése ellen *poenalis actio* útján igyekeztek részben represszív, részben reparatív szankció kilátásba helyezésével fellépni. A *minorral* kötött ügyletből eredően pedig rendelkezésre állt a *praetori edictum* által előirányzott *exceptio*, illetve *in integrum restitutio*. A kétféle jogsegély között az alapvető különbséget egyrészt a *minor* esetleges perbeli helyzete, másfelől pedig az ügylet létállapota határozta meg. Az *exceptio* mint jogsegély ugyanis csak akkor jöhetett szóba, ha a *minort* becsapó ügyleti partnere utóbb még be is perelte a *minort* az ügylet teljesítésére.⁷ Vagyis az *exceptio* igénybevételéhez arra volt szükség, hogy a *minor* alperesi pozícióba kerüljön. Ezzel szemben az *in integrum restitutio* akkor volt igénybe vehető, ha a *minor* már teljesített, és a teljesítést követően jött rá arra, hogy őt becsapták, amiből eredően őt kár érte. Ilyen helyzetben a *praetor* kérelemre lehetővé tette az eredeti állapot visszaállítását, feltéve, hogy annak további feltételei fennálltak.

³ Vö. Pomp. D. 1, 2, 2, 7 (lib. sing. enchid.): „[...] *Augescente civitate quia deerant quaedam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Aelius alias actiones composuit et librum populo dedit, qui appellatur ius Aelianum*”. Igaz ugyan, hogy Pomponius állítása a Sextus Aelius nevéhez köthető *Ius Aelianumra* vonatkozik, valamint az Aelius által bevezetett újabb *actio*kra. Ez utóbbiak bevezetését Pomponius szerint egyrészt a város növekedése tette szükségessé, másrészt pedig az a tény, hogy bizonyos problémákra nem létezett kereset.

⁴ A legutóbb pl. Pierangelo Catalano: A proposito di ‘civitas au-gescens’ (D. 1.2.2) e ‘civitas amplianda’ (C. 7.15.2). *Index. Quaderni camerti di studi romanistici*, Vol. XLVI. (2018) 679–680.

⁵ Ehhez ld. különösen Siklósi i. m. 423.; Babusiaux–Baldus–Ernst–Meissel–Platschek–Rüfner i. m. 773.

⁶ Az a kérdés, hogy a gondnokrendelésre mikortól volt lehetőség, illetve mi adott erre felhatalmazást, a szakirodalomban erősen vitatott. Ehhez ld. részletesebben pl. Giuliano Cervenca: Studi sulla „cura minorum”. I. „Cura minorum” e „Restitutio in integrum”. *Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja”*, Vol. XIV. (1972) 259. skk.; Giuliano Cervenca: Osservazioni sul «curator» della donna minore di venticinque anni. *Ivra. Rivista internazionale di diritto romano e antico*, Vol. XL. (1989) 39., és a 45. sz. lábjegyzet; Wacke (1980) i. m. 213.; Knothe i. m. 76–77. és 81–84.

⁷ Az *exceptio legis Laetoriae* elnevezés kapcsán utalni kell rá, hogy ez félrevezető, mert az alperesi kifogás formulába való felvételének lehetőségét nem a törvény tette lehetővé, hanem a *praetor* vezeti be. Ld. ehhez Wacke i. m. 205.

A *praetori edictum* megoldásait bemutató D. 4, 4 „*De minoribus XXV annis*” titulus részletes bemutatásától ehelyütt ugyan eltekintünk, mégis a titulus legelején található két szöveg terminológiája miatt ezek rövid bemutatását szükségesnek érezzük.

Ulp. D. 4, 4, 1 pr. (11 ad ed.)

Hoc edictum praetor naturalem aequitatem secutus proposuit, quo tutelam minorum suscepit. Nam cum inter omnes constet fragile esse et infirmum huiusmodi aetatium consilium et multis captionibus suppositum, multorum insidiis expositum: auxilium eis praetor hoc edicto pollicitus est et adversus captiones opitulationem.

A *praetor* az *aequitas naturalis* követve bocsátotta ki *edictumát*, amelyben kilátásba helyezte a *minorok* védelmét. A kiindulási pont az, hogy minden ember rendelkezik valamilyen szintű ítélőképességgel, amelyet a latin szövegben a *consilium* kifejezéssel jelölnek. A *minorok* esetében ezt az ítélőképességet a *fragile* és az *infirmum* jelzőkkel illetik. Az első kifejezés, a *fragilis* olyan elmére utal, amely könnyen megzavarható, gyenge és instabil. A második kifejezés, az *infirmus* bizonytalan, éretlen ítélőképességet jelent.⁸ A megfogalmazás összekapcsolja a két szót: a *fragilis* az elme belső folyamataira utal; ennek a külvilágban megnyilvánuló eredményét az *infirmus* fordulattal írjuk le. A *fragilis et infirmum consilium* ilyen kombinációja révén a *minorok* ki voltak téve (vö. *suppositum, expositum*) a megtévesztésnek és a különféle üzleti trükköknek (*captiones*), akár átveréseknek (*insidiae*) is. Következésképpen a *praetor* ezzel az *edictummal* jogsegélyt (*auxilium pollicitus est*)⁹ és segítséget, támogatást (*opitulatio*)¹⁰ ígért arra az esetre, ha a velük szembeni csalárd eljárás (*captio*) bármilyen veszteséget idéz elő.

Ulp. D. 4, 4, 1, 1 (11 ad ed.)

Praetor edicit: „Quod cum minore quam viginti quinque annis natu gestum esse dicitur, uti quaeque res erit, animadvertam”.

Az első paragrafusban Ulpianus idézi a *praetori edictumot*. A szöveg, amelyben a *praetor* a *minorok*, azaz a 25 év alatti serdültek védelmét tűzi ki célul,¹¹ olyan megfogalmazásokat tartalmaz, amelyeket érdemes közelebbről megvizsgálni.

⁸ *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968., s. h. vv. Egyezően ld. még Anna Bellodi Ansaloni: La «venia aetatis» emersione storica e sviluppo. *Labeo. Rassegna di diritto romano*, Vol. XLVI. (2000) 42–43.

⁹ Ehhez ld. ThLL s. v. 'auxilium', ahol *adiumentum* értelemben szerepel, különösen pedig II, 2 alatt mint *remedium iuris*.

¹⁰ Vö. ThLL s.h.v., Egidio Forcellini – Jacopo Facciolati: *Totius Latinitatis Lexicon*. Patavii, 1711., s. h. v. Az *opitulatio* kifejezést Kalb iustinianusi betoldásnak tekinti. Vö. Wilhelm Kalb: *Das Juristenlatein. Versuch einer Charakteristik auf Grundlage der Digesten*. 2., erw. Aufl. Nürnberg, Ballhorn, 1888. 70.

¹¹ Eme kifejezéssel kapcsolatban ld. még Watson fordítását; Alan Watson (szerk.): *The Digest of Justinian. Volume 1*. Revised Edition. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2009. 125. A „*gestum esse*

A „*cum minore [...] gestum esse*” kifejezésben mindkét elemet, a *minores-t* és a *gestum-ot* is érdemes figyelembe venni. Az „*animadvertero*” kifejezéssel kapcsolatban is érdekes elemezni a kifejezés tényleges jelentését.

- a) A *minorokra* történő utalás egy rövid terminológiai tisztázást tesz szükségessé. A *minores* elnevezés a *minores XXV annis* kifejezés csonka változataként gyökeresedett meg a primér és a szekundér forrásokban egyaránt, és szó szerinti értelmében általában csak a 25 év alattiakra utal. Vagyis a használt fordulat révén nem lehet különbséget tenni a serdültek és a serdületlenek között.¹² Ugyancsak nem differenciál a *minores XXV annis* kifejezés abban a tekintetben sem, hogy az említett *minores* vajon *sui iuris* vagy *alieni iuris* voltak-e.¹³ A *minores XXV annis* kifejezés kapcsán általános jelleggel egyet lehet érteni Hans Ankum megállapításával, amely szerint a *praetor* célja az életkorhoz kötődő védelem eszköztárának megeremltése volt.¹⁴ Ezért az *edictum* elején nem pontosítja a védelem részleteit; itt a *praetori* kijelentés mindössze azt tisztázza, hogy aki *minor XXV annis*, az számíthat a védelmére.¹⁵ Mindezek tisztázása azért is különösen fontos, mert az angol nyelvű szekundér irodalomban gyakori ekvivalensként jelenik meg a „*minor*” fordulat, ami azért félrevezető, mert ez utóbbi kifejezés a nagykorúság korhatára alatti személyt jelöli, vagyis olyasvalakit, aki még nem érte el a nagykorúságot. Ehhez hasonló módon vet fel problémákat a német szakirodalomban széles körben elterjedt „*minderjährig*” melléknév, valamint ennek főnévi derivatívuma (*der Minderjähriger / die Minderjährige*).¹⁶ Az olasz és a francia szakirodalom egyfajta köztes megoldásként a latin „*minores viginti quinque annis*” kifejezés olasz, illetve francia megfelelőjét használja előszere-

dicetur” kifejezésről ld. Kaser (1971) i. m. 227., és különösen 3. sz. jegyzet, amely szerint „*gestum*” alatt általában a jogügyleteket kellett érteni. Ehhez ld. még Musumeci (2013) i. m. 33–35.

¹² Ehhez ld. Musumeci (2013) i. m. 10–14. A *Digesta* egy Gaius textusa (D. 29, 2, 57 pr. – 1 [23 ad ed. prov.]) kifejezetten említi a 25 év alatti serdülteket, amelyből arra lehet következtetni, hogy a *minores* kifejezés kifejezetten vonatkozott a *puberes* körére is.

¹³ Ehhez ld. még Musumeci (2013) i. m. 12–14. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor érthetővé válnak azok a szövegek, akkor a *minor* gyámjáról (*tutor*) esik szó (ld. pl. Mod. D. 4, 4, 29 pr. [2 resp.]; Paul. D. 4, 4, 34, 1 [1 sent.]; Scaev. D. 4, 4, 47 pr. [1 resp.] stb.), hiszen a *tutor* említésének csak önjogú serdületlen esetén van létjogosultsága. Ld. még Robra i. m. 18., valamint 20., de más összefüggésben említve a szövegeket.

¹⁴ Részletesen ld. Hans Ankum: La position juridique du «*filius familias*» mineur en droit romain classique. In: Hans Ankum – Carlo Augusto Cannata – Robert Feenstra – Y. Le Roy – Johannes Emil Spruit – Peter Weimar (szerk.): *Mélanges Felix Wubbe offerts par ses collègues et ses amis à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*. Fribourg, 1993. 3.

¹⁵ Érdekes azonban Bellodi megjegyzése, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a szabályozás a vonatkozó szövegek megfogalmazása alapján csak a férfiakra terjedt ki. Meglátása szerint ezt támasztja alá Ulpianus szóhasználatában a „*virilem vigorem*” fordulat (Ulp. D. 4, 4, 1, 2 [11 ad ed.]). Vö. Bellodi Ansaloni i. m. 43. Ezzel ellentétesen vélekedik Musumeci, aki egy másik Ulpianus-textust (Ulp. D. 4, 4, 3, 5 [11 ad ed.]) hoz példának, amely kifejezetten a *filia familias* részére teszi lehetővé az *in integrum restitutio* megadását. Vö. Musumeci (2013) i. m. 18.

¹⁶ Knothe i. m. 54–55., a *venia aetas* is utalva; Musumeci (2013) i. m. 9–10., 31.; Robra i. m. 17–19., ahol a „*mündige Minderjährigen*” kifejezés fából vaskarika; kísérlet a fiktív ellentmondások elkerülésére.

tettel („*minor di 25 anni*”, illetve „*mineurs de 25 ans*”), ezáltal nem változtatva meg jelentősen az eredeti latin gondolati tartalmat.

- b) A *gestum esse* kifejezés magában foglalja a *minorokkal* kötött valamennyi üzleti megállapodást, illetve jogügyletet¹⁷. Di Salvo és Musumeci azon a véleményen vannak, hogy eredetileg a *lex Laetoria* tartalmazott egy listát a figyelembe veendő ügyletekről.¹⁸
- c) A szövegben használt *animadvertere* igével kapcsolatban kiemelendő, hogy ket-tős jelentésréteggel rendelkezik. Egyfelől általában jelenti azt, hogy valaki valamire figyel, odafigyel, figyelemmel kísér valamit. Másfelől pedig jelenti büntető intézkedések megtételét, valamilyen büntetés kiszabását is.¹⁹ A másodlagos irodalomban ezt a kifejezést különbözőképpen értelmezik.

A kortárs szerzők egyik köre (pl. Robra, Gaulhofer és Candy) szűken értelmezik az *animadvertere* igét. Robra az egyes esetek szabad kivizsgálásának jeleként magyarázza, ami nagyfokú rugalmasságot eredményezett: a *praetor* saját belátása szerint szabadon alkalmazhatott bármilyen életszerű, a konkrét esethez igazodó jogsegélyt.²⁰ Gaulhofer úgy értelmezi a kifejezést, mint a *praetorok* arra vonatkozó ígéretét, hogy figyelmet fordítanak a *minores* ügyleteire.²¹ Candy a *praetori* újításokról szólva, kifejezetten az *in integrum restitutio* kapcsán hozza fel az *animadvertere* kifejezést, amely meglátása szerint arra utal, hogy a *praetor* megkezdte egy ügy kivizsgálását.²² A jelenkori szerzők másik csoportjában külön említést érdemel Sargenti, aki úgy fogalmaz, hogy ugyan az *animadvertere* kifejezés egyik jelentése „(meg)büntetni”, „büntető intézkedéseket foganatosítani”, mégsem ez a kifejezés elsődleges értelme. Alapjelentésében az ige „odafigyelni”, „észlelni” jelentéstartalmat vesz fel. A köztársaság kor jogi forrásaiban az *animadvertere* főként a *magistratus* által diszkrecionális jogkörben meghozott azon döntéseire vonatkozik, amelyek célja a közösségre káros vagy veszélyes helyzetek megszüntetése volt.²³ Az *edictum*ban a *praetor* az *animadvertere* kifejezéssel előre nem meghatározott intézkedések megtételét ígéri. Ez az *animadversio praetoria* számos tényleges intézkedés formájában valósulhatott meg: a konkrét esetekben jelenthette például *in integrum restitutio* biztosítását, illetőleg *denegatio actionis*, vagy akár büntető szankciók alkal-

¹⁷ Ehhez ld. Kaser (1971) i. m. 227., 3. sz lábjegyzet.

¹⁸ Vö. Di Salvo i. m. 65.; Musumeci (2013) i. m. 31–32. Musumeci azt is kiemeli, hogy ezen előfeltételek értelmezései a császárkorban fokozatosan kiszélesedtek. Vö. Musumeci (2013) i. m. 32.

¹⁹ Ezekre a jelentésekre vö. ThLL s. v. animadverto: I. animum intendo, II. Intellego, cognosco, cerno, III. noto, punio. Vö. még s. h. v. A büntető intézkedések meghozatalának értelmében kifejezetten a jogi forrásokban ld. Gai. 3, 189; Pomp. D. 1, 2, 2, 16 (1 enchid.); Ulp. D. 48, 19, 8, 1 (9 de off. procons.) és Paul. D. 48, 24, 3 (1 sent.).

²⁰ Részletesen ld. Robra i. m. 39., 132. lábjegyzet.

²¹ Julia Gaulhofer: *Metus. Der prätorische Rechtsschutz bei Furcht, Zwang und Gewalt*. Wien, 1. Auflage. Böhlau Verlag, 2019. 265. <https://doi.org/10.7767/9783205209188>

²² Candy i. m. *passim*.

²³ Vö. részletesen Manlio Sargenti: Studi sulla «restitutio in integrum». *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja”*, Vol. LXIX. (1966) 268.

mazását is. Mindezekben az esetekben a döntéshozó széles mérlegelési jogköre érvényesült, ami azt jelentette, hogy a döntéseket mindenkor a körülményeknek megfelelően hozta meg (*uti quaequae res erit*).²⁴

Ugyanígy említésre érdemes Selb megközelítése, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy az *animadversio* ígérete három konkrét esetben jelenik meg a *praetori edictum*ban: az egyik esetkör a 25 éven aluliakkal kapcsolatos (D. 4, 4: *de minoribus viginti quinque annis*), a másik a szerencsejátékosokkal áll összefüggésben (D. 11, 5: *de aleatoribus*), míg a harmadik a személysértéshez és írásos rágalalmazáshoz kötődik (D. 47, 10: *de iniuriis et famosis libellis*). Az *animadvertere* kifejezés jelentésrétegeinek vizsgálata főként a szerencsejátékkal kapcsolatban tűnik izgalmasnak. A *praetor* általában megtagadja az *actio* kiadását ezekben az esetekben; mindazonáltal azt is kinyilvánítja, hogy az eset körülményeitől függően büntetésben részesíti azt, aki szerencsejátékkal összefüggésben alkalmaz erőszakot.²⁵ A *minorok* kapcsán is az látszik, hogy az intézkedések jellemzően például *actio* vagy *restitutio* megadásában álltak.²⁶ Selb arra a következtetésre jut, hogy az „*animadvertere*” kifejezés tartalmilag közelebről nem meghatározott volt, így a konkrét intézkedéseket a *praetor* diszkrecionális módon határozhatta meg.²⁷

1.2. A lex Laetoria, a minorok védelme és az ezekkel összefüggő primér források

A *lex Laetoria* elsődleges forrásainak szakirodalmi elemzése többnyire valamelyik, a *minorok* helyzetével foglalkozó résztema kapcsán merül fel. A fordított megközelítés a szekundér irodalomban nem jellemző. Ez a fordított megközelítés azt jelentené, hogy az elemzés során nem az egyes problémákhoz társítjuk az egyes primér forrásokat, hanem az elsődleges szövegek elemzésével igyekszünk a *minorok* helyzetével összefüggő konkrét problémákhoz, kérdésfelvetésekhez, vagy jelenségek leírásához eljutni. A szakirodalomban általában vizsgált kérdések között:

- a) első helyen említhető a törvény elnevezése (a primér források mind a *Plaetoria*, mind a *Laetoria* formát egyaránt használják);
- b) a második nagyon gyakran vizsgált kérdés, hogy vajon ez a törvény szankció szempontjából egy *lex imperfecta* volt-e.²⁸ Az előbbtől maradéktalanul nem

²⁴ Sargentini i. m. 269.

²⁵ Vö. Ulp. D. 11, 5, 1 pr. (23 ad ed.): „[...] In eum, qui aleae ludendae causa vim intulerit, uti quaeque res erit, animadvertam”. Ld. még Walter Selb: Das prätorische Edikt. Vom rechtspolitischen Programm zur Norm. In: Hans-Peter Benöhr – Karl Hackl – Rolf Knütel – Andreas Wacke (szerk.): *Iuris professio. Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1986. 262. A *Digesta* angol fordítása is megerősíti az *animadvertam* „megbüntetni” jelentését ebben a szövegben; vö. Watson (szerk.) i. m. 346.

²⁶ Részletesen ld. Selb i. m. 263.

²⁷ Vö. uo.

²⁸ Vö. Kaser (1977) i. m. 40., irodalommal.

választható el az a kérdés, hogy a *lex Laetoriá*ból eredő *poenalis actio* vajon *iudicium publicum* volt, vagy inkább *actio popularis*nak minősült-e.²⁹

- c) A harmadik nagyobb témakörbe több, egymással is összefüggő részkérdés sorolható, mint amilyen a *cura minorum* problémaköre, az *edictum*ban az átverés tényére használt kifejezések jelenése és ezek egymástól való elhatárolása, illetve az *edictum*ban szereplő *exceptio* kérdései.³⁰

A *lex Laetoriá*t, illetve a *minorok* helyzetét bemutató primér forrásokat két nagyobb csoportba lehet osztani: jogi és irodalmi forrásokról kategóriái említhetők.

A jogi forrásokon belül különbséget tehetünk

- a) a kisebb jogi források (*Tabula Heracleensis*, *lex Irnitana*, *Fragmenum de formula Fabiana*);³¹

²⁹ Vö. Max Kaser: *Das römische Zivilprozeßrecht*. (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abteilung 10, Rechtsgeschichte des Altertums) 2. Aufl., München, Verlag C. H. Beck, 1996. 164., valamint Kunkel i. m. 51–53., szintén irodalommal. Az *actiones populares* kérdésköréhez ld. még részletesebben Rudolf Leonhart: *Actio*. In: Georg Wissowa (szerk.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Band I, 1. Stuttgart, Verlag Metzler, 1893. 318.; Adolf Berger: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia, American Philosophical Society, 1953. <https://doi.org/10.2307/1005773> s. v. „actiones populares”; Andrew Riggsby: *Public and Private Criminal Law*. In: Paul J. Du Plessis – Clifford Ando – Kaius Tuori (szerk.): *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 313. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198728689.013.24> A forrásokban használt további kifejezés az „*unus ex populo*”, amely Paulus egyik textusában fordul elő (Paul. D. 3, 3, 43, 2 [9 ad ed.]) a képviselő intézményének az *actiones populares* körében való alkalmazhatóságának tilalmával összefüggésben. Ehhez részletesen ld. Carlo Fadda: *L'azione popolare. Studio di diritto romano ed attuale*. 1. Parte storica: diritto romano. Torino, Unione tipografico-editrice, 1894. 305.; Michele Giagnorio: *Brevi note in tema di azioni popolari. Teori e storia del diritto privato*, Vol. V. (2012) 29.

³⁰ Ld. pl. Gian Gualberto Archi: *Curatela*. In: Francesco Santoro-Passarelli (szerk.): *Enciclopedia del diritto XI. Cosa–Delib*. Milano, Giuffrè Editore, 1962.; Arnold Kränzlein: *Zur cura minorum in klassischer Zeit*. In: Erwin Seidl (szerk.): *Aktuelle Fragen aus modernem Recht und Rechtsgeschichte. Gedächtnisschrift für Rudolf Schmidt*. Berlin Duncker & Humblot, 1966.; Sargenti i. m.; Arnold Kränzlein: *Obligatorische cura minorum im Justinianischen Recht?* In: Mario Allara et al. (szerk.): *Studi in onore di Giuseppe Grosso IV*. Torino Giappichelli, 1971.; Cervenca (1989) i. m.; Wacke (1980) i. m.; Knothe i. m.; Selb i. m.; Hans Ankum: *Gab es im klassischen römischen Recht eine exceptio und Replikation legis Laetoriae?* In: Georg Klingenberg – Gunter Wesener (szerk.): *Vestigia Iuris Romani. Festschrift für Gunter Wesener zum 60. Geburtstag am 3. Juni 1992*. Graz, Leykam, 1992.; Laurens Winkel: *Forms of Imposed Protection in Legal History, Especially in Roman Law In Fundamina. Fundamina. A Journal of Legal History*, Vol. XVI., No. 1. (1992); Musumeci (2013) i. m.; Bellodi Ansaloni i. m.; Francesco Musumeci: « *Quod cum minore... gestum esse dicetur* ». Formulazione editale e sua concreta attuazione in età imperiale. *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, Vol. LXXXIV., No. 4. (2006); Hans Ankum: *Le minor captus et le minor circumscriptus en droit romain classique*. In: Johannes Emil Spruit (szerk.): *Extravagantes. Scritti sparsi sul diritto romano* Napoli, Jovene Editore, 2007.; Musumeci (2013) i. m.; Robra i. m. passim.

³¹ Részletesen ld. különösen E. G. Hardy: *The Table of Heraclea and the Lex Iulia Municipalis*. *The Journal of Roman Studies*, Vol. IV. (1914) <https://doi.org/10.2307/295924>; J. S. Reid: *The So-Called „Lex Iulia Municipalis”*. *The Journal of Roman Studies*, V (1915) <https://doi.org/10.2307/296308>; Anton Von Premerstein: *Die Tafel von Heraclea und die Acta Caesaris*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Vol. XLIII. (1922) <https://doi.org/10.7767/zrgra.1922.43.1.45>; M. W. Frederiksen: *The Republican Municipal Laws. Errors and Drafts*. *The Journal of Roman Studies*,

- b) a papiruszszövegek (BGU II 611; P. Oxy. XVII 2111; BGU II 378; BGU VII 1574; P. Oxy. VII 1020 = P. Oxy. LXIV; P. Oxy. X 1274); valamint³²
- c) a posztklasszikus jogi források (*Pauli Sententiarum Libri V*; *Codex Theodosianus*; *Digesta*; *Codex Iustinianus [repetitae praelectionis]*) között.³³

Vol. LV., No. 1/2 (1965) <https://doi.org/10.2307/297439>; Martin E. Mueller: The Date of the Tabula Heracleensis. *The Classical Journal*, Vol. VI., No. 60. (1965); Julián González – Michael H. Crawford: The Lex Irnitana. A New Copy of the Flavian Municipal Law. *The Journal of Roman Studies*, Vol. LXXVI. (1986) <https://doi.org/10.2307/300371>; Alvaro D'ors – Javier D'ors: *Lex Irnitana. Texto bilingüe*. (Cuadernos compostelanos de derecho romano) Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 1988.; Michael H. Crawford: *Roman statutes I*. (London Institute of Classical Studies) University of London, 1996.; Alan Rodger: Jurisdictional Limits in the Lex Irnitana and the Lex de Gallia Cisalpina. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. CX. (1996); Adalberto Giovannini: Die Tabula Heracleensis. Neue Interpretationen und Perspektiven. Teil II: Die lex Iulia municipalis. *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*, Vol. XXXVIII. (2008) <https://doi.org/10.34780/r712-iklc>; Miklós Janszó: Tabula Heracleensis. Bevezetés, Fordítás. In: Janszó Miklós – Szabó Ádám Ágoston (szerk.): *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged, 2009; Joseph Georg Wolf: *Die Lex Irnitana. Ein römisches Stadtrecht aus Spanien*. Texte zur Forschung. Darmstadt, WBG, 2011.; Carlos Sánchez-Moreno Ellart: Lex Irnitana In: Roger S. Bagnall – Kai Brodersen – Craige B. Champion – Andrew Erskine – Sabine R. Huebner (szerk.): *Encyclopedia of Ancient History*. Blackwell Publishing, 2012. s. h. v.

³² Ld. pl. Paul M. Meyer: Papyrus Cattaoui. II. Kommentar. *Archiv für Papyrusforschung*, Vol. III. (1906) <https://doi.org/10.1515/apf.1906.3.1.67>; Paul M. Meyer: Zum Drusilla-Prozess. *Archiv für Papyrusforschung*, Vol. III. (1906); Paul M. Meyer: Papyrus Cattaoui. I. The Text. *Archiv für Papyrusforschung*, Vol. III. (1906) <https://doi.org/10.1515/apf.1906.3.1.67>; Bernand P. Grenfell – Arthur S. Hunt: *The Oxyrhynchus Papyri*. Part VII. London, The Egypt Exploration Fund, 1910.; Bernand P. Grenfell – Arthur S. Hunt: *The Oxyrhynchus Papyri*. Part X. London, The Egypt Exploration Fund, 1914.; Arthur S. Hunt: *The Oxyrhynchus Papyri*. Part XVII. London, Egypt Exploration Society, 1927.; Rafał Taubenschlag: *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri. 332 BC - 640 AD*. 2nd ed. Warszawa, Państwowe Wyd. Naukowe, 1955.; Herwig Maehler: Neue Dokumente zum Drusilla-Prozess. In: Deborah S. Samuel (szerk.): *Proceedings of the Twelfth International Congress of Papyrology*. Toronto, A. M. Hakkert Ltd., 1970.; Herbert C. Youtie: ὑπογραφεύς. The Social Impact of Illiteracy in Graeco-Roman Egypt. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. XVII. (1975); J. E. G. Whitehorne: The Date of P. Mich. Shelton 623. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. XXVI. (1977); Bärbel Kramer – Dieter Hagedorn: *Kölner Papyri*. Band 2. Wiesbaden, Springer, 1978.; Hans Julius Wolff: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens in der Zeit der Ptolemaeer und des Prinzipats*. Bd. 2. *Organisation und Kontrolle des privaten Rechtsverkehrs*. (Handbuch der Altertumswissenschaft. Abteilung 10: Rechtsgeschichte des Altertums) München, C. H. Beck, 1978.; Naphtali Lewis: Ἀφῆλιξ Before and After the Constitutio Antonini. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, Vol. XVI., No. 1-2 (1979); Eric W. Handley – Ute Wartenberg: *The Oxyrhynchus Papyri*. Vol. LXIV. London, Egypt Exploration Society, 1997.; Paul Schubert: P.Gen. I 74 et le procès de Drusilla. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Vol. CXXX. (2000); Fabian Reiter: P.OsI. inv. 1470 und die Webersteuer für Minderjährige in Oxyrhynchus. *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete*, Vol. XLVIII. (2002) 128–131. <https://doi.org/10.1515/apf.2002.48.1.128> A hazai szakirodalomban ld. János Erdődy: Protected by Lex Laetoria: Two Papyri of Roman Egypt and Their Effect on Roman Law. *Journal on European History of Law* (2022); János Erdődy: Quod cum minore gestum esse dicitur, animadvertam. Bemerkungen zu den minores, denen im Rahmen der lex Laetoria Schutz gewährt wird. *Pázmány Law Review*, Vol. VII. (2022) 87–97. <https://doi.org/10.55019/plr.2020.1.87-97>

³³ A *Digesta* 4. könyvének 4. titulusa kapcsán kifejezetten említést érdemelnek Di Salvo, Musumeci és Robra munkái. Részletesen ld. a 10. lábjegyzetben hivatkozott munkáikat.

A bemutatott témakörök mindegyike érdekes ugyan tudományos szempontból, mégis eltérő tudományos impakttal rendelkező kérdésekről van szó. A törvény nevének vizsgálata, vagy a *praetori edictum*ban szereplő híres „*animadverto*” kifejezés jelentése inkább lokálisan érdekes; a *minor*okkal összefüggő elemzések kimenetelét érdemben nem érintik. A *Digesta* 4,4-ben a csalárdtság, illetve az átverés kapcsán használt kifejezések, a *minor captus*, *deceptus*, *circumscriptus* és különféle más terminusok jelentéseinek és használatának, ezzel együtt pedig egymástól való elhatárolásuknak a vizsgálata már a *minor*ok helyzetével foglalkozó elemzések egészét akár érdemben is befolyásolhatják. Ehhez hasonlóan értékelhetők a *curator* kinevezésével, valamint az *exceptio (legis Laetoriae?)* és az *in integrum restitutio* alkalmazhatóságával, illetőleg gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos *edictalis* szabályok. Végül a görög papiruszokon felfedezett konkrét esetek élővé teszik számunkra a római jog szabályainak provinciákban történő alkalmazását. Emellett a papiruszok szövegei hasznos információkkal szolgálnak Fajjúm Kr. u. II–III. században követett joggyakorlatáról.

A *lex Laetoria* elsődleges forrásainak kérdése következetesen periférián maradt a témával foglalkozó tudományos munkákban. A korábban hivatkozott művek inkább csupán felsorolják és idézik a *lex Laetoria* elsődleges forrásait, azok érdemi elemzése nélkül. A jelen írás célja az irodalmi források egyesével történő elemzése, azok hátterének feltárásával együtt.

2. Irodalmi források

Jóllehet számos irodalmi forrás áll rendelkezésre, a vizsgálati szempontok mások lesznek, mint a jogi források esetében. A jogi szövegek ugyanis a *minor* és *minores* kifejezéseket jogi, technikus értelemben használják, a *minores XXV annis* kifejezés rövidebb megjelöléseként. A szövegek a *praetori edictum* vagy egy császári rendelet szövegei, jogási vélemények, illetve hatósági iratok szövegei.

Az irodalmi források ezzel szemben nem normaszöveget vagy jogási véleményt közvetítenek; ezeknek a célja az érvelés, meggyőzés, értékelés, önreflexió – a felsorolást pedig gyakorlatilag korlátlanul lehetne bővíteni. Közös ezekben, hogy mind a retorika módszertani eszközei: filozófiai értekezések, mezőgazdasági kézikönyvek, az ókori életről szóló beszámolók, események kronologikus dokumentálása, politikusok és császárok életrajzai, és még számtalan más témájú művet is fel lehetne sorolni, amelyekben a *minor*ok vagy az őket védő törvény említésre került.

A közös nevező tehát ezekben a szövegekben az, hogy nem jogi szövegek, ezért terminológiájuk jogi szempontból gyakran homályos, és a különféle normatív rendelkezésekről, jogási véleményekről szóló tudósításaikat mindig kritikával kell fogadni. Tudomásul kell venni, hogy ezek nem aprólékos beszámoló a normaszövegekről, hanem inkább a jogi rendelkezések sokszor célzatos leírásai, a szabályozási célok okos jegyzetei, ahol a terminológia és különösen a jogi kifejezések használata másodlagos.

A soron következő vizsgálódás tárgyát azok az irodalmi források képezik, amelyekben utalás történik a *minor*okra, illetve ahol a szövegek kifejezetten hivatkoznak a *lex Laetoria*ra. Bár ezekben a szövegekben nem mindig lehet a jogi terminológia pontos használatára számítani, a társadalmi és gyakran gazdasági környezet, egy *Meinungsklima* bemutatására ezek a szövegek jóval alkalmasabbak, mint a jogi tex-

tusok. A *minorokkal*, a *lex Laetoriával* összefüggésben két szerzõt és egy mûvet érdemes említeni. Az elsõ szerzõ Cicero, akinek két munkájában is találhatunk utalást a 25 év alatti serdülteket védõ törvényre; a második Plautus, akinek két vígjátékában is megjelenik az elõbbi törvény. Ezek mellett mindenképpen említésre érdemes a bizonytalan szerzõségû³⁴ *Historia Augusta*, amelynek egy rövidebb passzusa foglalkozik a gondokrendeléssel.

2.1. Cicero

Ha a másodlagos irodalomban a *lex Laetoria* tartalmára vonatkozó hivatkozásokat keressük, csak néhány olyan forrást találunk, amely e tekintetben felhasználható. Az *auctorokhoz* fordulva, Cicerónál két olyan szövegrészletet találunk, ahol a retorikus megemlíti ezt a törvényt és annak rendelkezéseit.³⁵

2.1.1. *De natura deorum*

Cic. nat. deor. 3, (30), 74

Inde illa actio „ope consilioque tuo furtum aio factum esse”, inde tot iudicia de fide mala, tutelae mandati, pro socio, fiduciae, reliqua, quae ex empto aut vendito aut conducto aut locato contra fidem fiunt, inde iudicium publicum rei privatae lege Laetoria, inde everriculum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo, quod C. Aquillius familiaris noster protulit; quem dolum idem Aquillius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum.

A szövegrészlet Cicero *De natura deorum* címû munkájából származik. Az istenek természetéről szóló írás idézett részében a szerzõ azt állítja, hogy a különbözõ szerződéses viszonyokból eredõ mindenféle disszenszus forrása az értelem, ezért vizsgálódásának középpontjába ezt helyezi. Cicero felsorolásában megjelenik az összes konszenzuál-szerződés (*mandatum, societas, emptio venditio, locatio conductio*), valamint a *fiducia*. Ezek mellett említi még a szöveg a *lex Laetoriát* (sic!) mint *iudicium publicumot*, több más esettel együtt. A késõ köztársaságkor *praetori iurisdictiójában* sajátos szempontú bemutatását látjuk itt: a szöveg olyan ügýtípusokat sorol fel, amelyeknek a közös nevezõje az értelem isteni ajándékával való visszaélés.³⁶ A *lex Laetoria* kapcsán érdekes, hogy a *magistratus* elé kerülõ esetsoportok felsorolásában kerül említésre a törvény (*Laetoria* formában), egyrészt a szerződéses kapcsolatok, másrészt a családtság mellett felsorolva. Ezzel a megközelítéssel Cicero, implicit módon ugyan, mégis utal a törvény tartalmára anélkül, hogy ténylegesen idézné azt.

³⁴ Ehhez ld. Michael Von Albrecht: *Geschichte der römischen Literatur*. Teil 2. Berlin–Boston, De Gruyter Saur, 1994. 1102. <https://doi.org/10.1515/9783111572062>

³⁵ Savigny kiemeli, hogy Cicero és más szerzõk ezt a törvényt *Laetoria* néven említik. Vö. ezzel kapcsolatban Savigny i. m. 330. Errõl lásd még Di Salvo i. m. 54., 127. lãbjegyzet. Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy a Loeb Classics valamennyi kiadásában következetesen a „*Laetoria*” formát használják. Errõl lásd még Di Salvo i. m. 54., 130. lãbjegyzet.

³⁶ Egyezõen ld. Di Salvo i. m. 119–120.

2.1.2. *De officiis*

Cic. De off. 3, (15), 61

Quodsi Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita, nec ut emat melius nec ut vendat, quicquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela duodecim tabulis, circumscriptio adulescentium lege Plaetoria et sine lege iudiciis, in quibus additur ex fide bona.

A *De officiis* című művében Cicero általánosságban ír arról, hogy a közösség mindennapi életéből el kell távolítani minden *circumscriptiót*.³⁷ Ebben a szövegben a *dolus malus* büntetésére szolgáló törvény kiemelkedő példaként említi a *lex Laetoriát*. Emellett Cicero beszámolója terminológiai szempontból is jelentőséggel bír. A szerző a *circumscriptio* kifejezést használja, ami csalást, rászedést, szemfényvesztést jelent.³⁸

A szöveg a *circumscriptio* értelmezése kapcsán a szekundér irodalomban kialakult nézetek cáfolataként is szolgál. Az ezzel kapcsolatos kérdés lényegében az, hogy a *circumscriptio* tágan értelmezendő-e, vagyis lényegében már a *minornak* okozott hátrányt is jelenti-e. Debray, Gaius és Plautus szövegei mellett, kifejezetten ezt a Cicero-textust hozza fel annak alátámasztására, hogy a *circumscriptio* köznyelvi értelemben az átverés együtt járt valamiféle *dolosus* magatartással.³⁹ Andreas Wacke több munkájában is kifejti, hogy a *circumscriptio* mögött nem feltétlenül áll az ellenérdekű fél kifejezetten *dolosus* magatartása. A *circumscriptio* tényének megállapítását már a szolgáltatások és ellenszolgáltatások értékaránytalansága, valamint a *minort* ebből eredően érő vagyoni hátrány is megalapozza.⁴⁰ Knothe a *circumscriptio* értelmezésénél egyszerre használja a rászedés („*Übervorteilen*”) és a hátrány okozása („*Benachteiligen*”) fordulatokat.⁴¹ Ez azért nem szerencsés, mert jogi szempontból a két magatartás között jelentős különbség van; a kettő közül a rászedés aktív, tevéleges magatartást jelent, amelyet a cselekvő tudata át kell, hogy fogjon, tehát csak szándé-

³⁷ Ezzel kapcsolatban lás .még Di Salvo i. m. 276.

³⁸ Vö. Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. s. h. v.; *Thesaurus linguae Latinae*. Berlin (ehemals Leipzig), De Gruyter (ehemals Teubner), 1900–. s. v. „circumscriptio”, ahol *fraus, fraudatio, ludibrium* értelmez tulajdonítanak a kifejezésnek. A körülírással kapcsolatban lásd még Cic. Phil. 14, 7: „*De improbis, inquit, et audacibus. Nam sic eos appellat clarissimus vir; quae sunt urbanarum maledicta litium, non iniustae belli internecivi notae. Testamenta, credo, subiciunt aut eiciunt vicinos aut adulescentulos circumscribunt; his enim vitii adfectos et talibus malos aut audaces appellare consuetudo soletetudo*”. Vö. Di Salvo i. m. 204., és különösen a 341. sz. lábjegyzetben, továbbá 267.

³⁹ Louis Debray: Contribution à l'étude de la lois « Plaetoria » relative à la protection du mineur de vingt-cinq ans. In: N. N. (szerk.): *Mélanges P. F. Girard. Études de droit romain dédiées à Mr. P. F. Girard à l'occasion du 60^e anniversaire de sa naissance (26 octobre 1912). Tome I*. Paris, Rousseau, 1912. 280.

⁴⁰ Ehhez ld. részletesen Andreas Wacke: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Vol. XCIV. (1977). 230–233.; Wacke (1980) i. m. 205–206. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1977.94.1.184>

⁴¹ Vö. Knothe i. m. 55.

kos lehet. A hátrány okozása ugyanakkor lehet gondatlan cselekvés vagy mulasztás eredménye, vagy akár szándékon túli eredményként is megvalósulhat hátrány okozása. Knothe rámutat ugyanakkor, hogy a *minor*okra vonatkozó szabályozás kifejezetten *dolosus* magatartást értett *circumscriptio* alatt.⁴² Hans Ankum lényegében Debray véleményét osztja: a Cicero-szöveg az ő meglátása szerint is kifejezetten arra utal, hogy aki a *circumscripti*ót a *minor* sérelmére elköveti, mindenképpen *dolosus* módon, ártó szándékkal jár el.⁴³

Ebben az értelemben Cicero a kifejezéssel a *minor* tudatlanságára és figyelmetlenségére utal. A *minor*nak ezeket a tulajdonságait egy üzleti partner kihasználhatja, ami kárt okozhat a *minor*nak.

2.2. Historia Augusta

A feltehetően Suetonius tizenkét császárról szóló híres életrajzának mintájára készült, bizonytalan keltezésű és szerzőségű *Historia Augusta* harminc életrajzot tartalmaz. Mind történeti, mind irodalmi értéke kétségeket ébreszt. Mindazonáltal a *lex Laetoria* szempontjából elég megbízhatónak tűnik ahhoz, hogy idézni lehessen.

Hist. Aug. Vita Marc. 10, 12

De curatoribus vero, cum ante non nisi ex lege Plaetoria vel propter lasciviam vel propter dementia daretur, ita statuit ut omnes adulti curatores acciperent non redditis causis.

A *curator*okkal kapcsolatban úgy döntött, hogy minden *adulti* kinevezhet *curator*okat, anélkül, hogy az okot meg kellene nevezniük. A *curator*okat ugyanis korábban a *lex Plaetoria* alapján, illetve tékozlás vagy örültség miatt nevezték ki.

Korábban a szöveg megemlíti, hogy a császár hogyan szolgáltatót igazságot, amire különös gondot fordított. A naptárat addig egészítette ki törvénylátó napokkal, amíg 230 napot állapított meg az ügyek tárgyalására és a jogviták elbírálására, és ő volt az első, aki külön *praetor*t nevezett ki a gyámsággal összefüggő ügyek vitelére, hogy nagyobb gondossággal járhatson el a vagyonkezelőkkel kapcsolatban; korábban ugyanis a vagyonkezelők kinevezése a *consul*ok kezében volt.

2.3. Plautus

Plautus komédiáit gyakran idézik a másodlagos irodalomban a *lex Laetoria* keltezésének meghatározásához. Ez többnyire azon alapul, hogy Plautus Kr. e. 254–184 között élt.⁴⁴

⁴² Ld. Knothe i. m. 55–56.

⁴³ Ld. Ankum (2007) i. m. 229.

⁴⁴ Leginkább vö. Emilio Costa: Della data della lex Plaetoria de circumscriptione adolescentium. *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja”*, Vol. II. (1888) 72–77.; ld. még Clément Bur: *La citoyenneté dégradée. Recherches sur l'infamie à Rome de 312 avant J.-C. à 96 après J.-C.* Paris, Université Paris 1 – Panthéon Sorbonne, 2013. 514.

E tekintetben két Plautus-komédiára, a *Rudensre* és a *Pseudolusra* szoktak gyakran hivatkozni.⁴⁵

A *Rudensben* az utolsó felvonás harmadik jelenete betekintést nyújt abba, hogy a *lex Laetoria* szabályai hogyan jelenhettek meg a mindennapi életben. Ezen a ponton csak a vonatkozó mondatot idézzük, amely a következő:

Plaut. *Rudens* 1380

Labrax: *Cedo quicum habeam iudicem, ni dolo malo instipulatus sis nive etiamdum haud siem quinque et viginti annos natus.*

Di Salvo és Wacke részletesen elemzi ezt a szöveget.⁴⁶ Gripus, Daemones rabszolgája arra kéri a pénzkölcsönzéssel foglalkozó Labraxot, hogy fizesse ki neki a jutalmul megígért talentum-összeget, amiért megtalálta és visszaadta Labrax kincsesládáját. Labrax fenti szavai a *lex Laetoria* szempontjából éppen azért bírnak jelentőséggel, mert a szövegből kitűnik Labrax arra irányuló törekvése, hogy 25 évesnél fiatalabbnak állítsa be magát, azzal igyekezve besározni Gripust, hogy a szerződés megkötésekor csalárd módon (*dolo malo*) járt el. A szöveg kifejezetten nem nevesíti a *lex Laetoriát*; csak a 25 éves korra, valamint a szerződéskötés során tanúsított csalárd magatartásra történő utalás teszi egyértelművé, hogy ebben az esetben kizárólag a *lex Laetoriáról* lehet szó. Andreas Wacke helyesen mutat rá arra, hogy Labrax a valóságban már nem *minor*, tehát – Wacke álláspontja szerint – itt egy perparódiával van dolgunk.⁴⁷ A magunk részéről úgy véljük, hogy a római komédia eszköztárában ez valóban egy perparódiá, jogi szempontból viszont ez a cicerói *summum ius summa iniuria*⁴⁸ tételmondat gyakorlati megjelenéseként értelmezhető.

Annyit biztosan megállapíthatunk, hogy a Labrax által a szövegben említett elemek mindazt az ismeretet jelenítik meg, amellyel a hétköznapi életet élő átlagemberek a *lex Laetoria* kapcsán rendelkeztek. Ezt az elgondolást támasztja alá az a tény is, hogy a Kr. u. I. és II. századi egyiptomi papiruszok is többé-kevésbé azonos fordulatokkal tesznek említést a *minorok* védelméről.⁴⁹

A *Pseudolusban* található részlet még figyelemre méltóbb a helyzet miatt, amelyet leír.

Plaut. *Pseud.* 303–305

Calidorus: *Perii, annorum lex me perdit quinavicenaria. metuont credere omnes.*

Ballio: *Eadem est mihi lex: metuo credere.*

⁴⁵ Plautus más komédiáit is részletesen elemzi a Di Salvo i. m. passim.

⁴⁶ Vö. Di Salvo i. m. 28–30.; Wacke i. m. 208–210.

⁴⁷ Ld. részletesen Wacke i. m. 208.

⁴⁸ Vö. Cic. *De off.* 1, (33), 10.

⁴⁹ Ld. még Di Salvo i. m. 31–32.; a további jogi következményekről ld. 33.; valamint Bur i. m. 515., irodalommal.

Calidorus, egy *adulescens*, aki szerelmes Phoeniciumba, a pénzkölcsönző Ballio rab-szolgánójébe. Utóbbi hűsz *minae*-t követel azért, hogy eladja a lányt Calidorusnak. Mivel az ifjú nem tudja megszerezni a pénzt, az uzsorás többféle eszközt is javasol a pénz megszerzésére, aminek a végén Calidorus arra panaszkodik, hogy a *quinavicenaria* nevű törvény megakadályozza abban, hogy kölcsönhöz jusson, mert senki sem mer neki hitelezni. A *quinavicenaria* elnevezés már önmagában kétségtelen utalás a *lex Laetoriára*.⁵⁰

A mélyreható vizsgálat mellett Di Salvo ismét ezt a szöveget használja fel a *lex Laetoria* keltezésének meghatározására, azt állítva, hogy ez a törvény viszonylag új lehetett a komédia keletkezésének idején.⁵¹

Ezeket a vígjátékokat tágabb társadalmi kontextusba helyezve érdemes átgondolni a *lex Laetoria* tényleges tartalmára vonatkozó utalásokat, mivel ezek a törvény társadalmi fogadtatását, mindennapi alkalmazását és össz-társadalmi hatásait mutatják. Az itt látteleként megjelenő társadalmi „lökéshullámok” egyedi színezetet adnak a *minorok* jogi helyzetét középpontba helyező vizsgálódásoknak. A római társadalomtörténet egy adott pontján bizonyos fokú gyanakvást eredményezett, a társadalomban a fiatalokkal szembeni bizalmatlanságot keltve. Alapos okunk van feltételezni, hogy ez a jelenség vezethetett a pretoriánus ediktumban kidolgozott differenciált gyakorlathoz. Ennek alapján a *minorok* számára különleges jogorvoslati lehetőségek álltak rendelkezésre, ha becsapták őket.

3. Összefoglalás

Ebben a tanulmányban bemutattuk a *lex Laetoria* és az ezen alapuló *edictum de minoribus XXV annis* szabályozásának alappilléreit, és elemeztük a témakör elsődleges irodalmi forrásait. A másodlagos szakirodalomban ezt a törvényt gyakran úgy ábrázolják, mint amely számos egybehangzó elsődleges forrással rendelkezik. Ez a dolgozat összegyűjti és bemutatja ezeknek az elsődleges irodalmi forrásokat, egyúttal elemezve is azokat.

Ezen irodalmi források közül több szöveg is hozzájárul a mindennapok jogi szokásainak, jogéletének átfogó megértéséhez. A források e csoportja Cicerótól két szöveget tartalmaz (a *De natura deorum* és a *De officiis* című műveiben). Mindkét szöveg a *dolus malus* büntetésével kapcsolatban említi a *lex Laetoriát*. Egy másik érdekes forrás a *Historia Augusta*, amely a *curatores* kinevezésével kapcsolatban hivatkozik a *lex Laetoriára*. Végül Plautus komédiáinak (*Rudens* és *Pseudolus*) néhány részletét mutatjuk be, amelyek röviden megvilágítják a *lex Laetoria* mindennapi valóságát, különösen tekintettel arra, hogy a törvény által biztosított védelem hogyan változott a mindennapi gyakorlatban.

⁵⁰ Erről ld. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968. s. h. v.

⁵¹ Vö. Di Salvo i. m. (fn. 1), 36–39., és különösen 37.

